

Hidronímia al terme de Binissalem (Mallorca)

Gabriel Alomar Garau

gabriel.alomar@uib.es

Julio Cantos Gázquez

viridetum@hotmail.com

Introducció

La toponímia oficial del terme de Binissalem, a l'interior de Mallorca, consigna més de dos-cents topònims de distintes categories, alguns dels quals –pocs– són hidrònims formats principalment pels noms dels pous, les fonts, els cursos hídrics i les infraestructures tradicionals de conducció de l'aigua, així com també certs noms de carrers amb mencions a l'aigua. Cal dir, per cert, que la hidronímia al territori de les Illes Balears ha estat àmpliament tractada per Ordinas, Grimalt i Genovart (2007). En aquesta comunicació s'examinen, aplicats a Binissalem, aquests hidrònims, amb la idea que els noms consignats permeten descobrir i descriure la realitat hidrogràfica de la totalitat del municipi.

El terme pertany a la comarca mallorquina del Raiguer i té una extensió de 29,8 km². En relació amb la comarca a la qual fem referència, resulta d'interès comentar que el nom «Raiguer» (Alcover i Moll, 1975/1980) designa la part més baixa d'una muntanya, on comença la pujada, cosa que fa d'aquesta part una àrea de captació del cabal hídric que es recull a la muntanya i que hi davalla. Quant a les unitats de paisatge del terme de Binissalem, es poden reduir a dues de principals: per una banda, a l'extrem nord-oest, els contraforts meridionals muntanyosos de la Serra de Tramuntana, que tenen poca alçada (el penyal dels Bous fa 407 m i el turó de Bellveure fa 383 m); per altra banda, una zona plana que ocupa la major part del municipi i que és utilitzada, sobretot, per al cultiu extensiu de la vinya. Les aigües drenen en general cap al torrent d'Almedrà, que és tributari del torrent de Vinagrella o de Muro, que desemboca a la badia d'Alcúdia. Per la resta, Binissalem pertany a la unitat hidrogeològica de la plana d'Inca-Sa Pobla, amb una superfície total de 359 km², segons la *Memòria de la Proposta del Pla Hidrològic de les Illes Balears*, de l'any 1999.

El recull hidronímic de Binissalem

Per tal d'escometre amb èxit el recull d'hidrònims de Binissalem, s'han utilitzat tres bases toponímiques: per una part, una base oficial, la del Mapa Topogràfic de les Illes Balears (MTIB), que per al terme de Binissalem consigna un total de 221 topònims, 15 dels quals són, en sentit estricte i d'acord amb la

nostra selecció, hidrònims; per altra part, una base no oficial, obtinguda a partir de les informacions orals aportades pels informadors Tomeu Salom Martí –*Pompa*–, coautor del llibre *Tomeu Salom Pompa. Memòria de cançons i gloses* (Jaume Jiménez Frontera i Tomeu Salom Martí, 2017), Margarita Vicens i Bernat Fiol Moyà. Finalment, certs noms s’han pogut confirmar per la consulta de documents de l’Arxiu Municipal de Binissalem. Del conjunt d’aquestes bases toponímiques –una de formal i una altra d’oral– s’ha consignat un conjunt de 44 hidrònims, els quals poden ser classificats de la manera següent: noms de camins, noms d’aljubs, noms de canals, nom de característica hidrogràfica, noms de carrer, noms de fonts, nom de llacuna, noms de mines, noms de pous, noms de sínies, noms de síquies i noms de torrents.

1. Pel que fa als noms de camins, se n’han recollit sis: camí de sa Font Ufana, camí des Pou Salat, camí des Pou d’en Torrens (o Torrents), camí de s’Aigo, camí des Pou Ravell i camí des Polls. En relació amb aquest últim, es tracta d’un camí que pren el nom de la plantació de pollancre existent en aquesta via, arbres hidròfils i, per tant, indicadors de la presència d’aigua al subsòl. En relació amb el camí des Pou d’en Torrens, les referències als arxius són moltes i variades: per exemple, en un litigi per una herència, del 23 de novembre de 1808, es llegeix «*camino llamado del Pou den Torrens*» (A. M. B., sig. 1867/2), mentre que de l’any 1813 són unes instruccions de l’Ajuntament de Binissalem sobre aigües, safareigs i camins, en les quals es troba una referència a un camí «*que va al pozo llamado den Torrens*» (A. M. B., sg. 38). Més modernament, el 1973, al *Plan Nacional de Vías Provinciales* apareix el «*camino Pou de’n Torrens*», camí que arrenca a la carretera Palma-Alcúdia. Sobre el camí de s’Aigo, a un *Quadern d’Actes* de l’any 1844 apareix una resolució de la Junta de Camins, per la qual cal eliminar les parets que es troben «*de uno y otro lado del camino de Palma desde el camino del Agua hasta cerca el del Pou d’en Torrens*» (A. M. B., sig. 41). Més envant, el 1851, al *Libro Primero de Ventas* apareix el nom d’un lloc dit «*La Coma del Camí del aygo*» (A. R. M., sig. *Contaduría de Hipotecas* 110), mentre que a una escriptura notarial de 1853 apareix la referència a un camí «*del Molinot o del Aigo*» (A. M. B., sig., 2203/2). Sobre el camí del Pou Ravell, a una acta de l’Ajuntament de 1849 s’escriu que «*se ha construido una pared ocupando porción de camino del Pou Ravell*» (A. M. B., sig. 41).
2. Per altra part, resulta d’interès l’estudi de Grimalt i Ordinas (2003) en relació amb el conjunt de camins rurals del Raiguer, estudi en el qual, per al terme de Binissalem, els autors consignen 56 odònims, entre els quals es troben els que se citen en el present treball. També destaquen la polisèmia odonímica que afecta camins com el camí des Polls, que apareix anomenat també com el camí des Blanquer o camí des Moliners.
3. Pel que fa a l’únic aljub amb un nom confirmat, es tracta de l’aljub de Can Jan (finca del casc urbà de Binissalem), dipòsit d’aigua situat a una casa catalogada que es va vendre, i el brocal de l’aljub en qüestió es va traslladar a Can Gelabert.
4. Pel que fa als noms de canals, els hidrònims trobats són dos: es Reg i sa Goleta. Quant al primer, és un topònim que apareix separat del topònim del camí des Reg, per la qual cosa hi ha el dubte de la seva procedència. Pel que fa a sa Goleta, es tracta d’un sector de captació natural de l’aigua que prové del torrent.
5. Quant als topònims que donen compte d’una característica hidrogràfica, l’únic nom confirmat és el de sa Bassa, nom que, òbviament, es refereix a un clot relativament poc fondo del terreny, excavat en terra, on es recullen les aigües pluvials o d’una altra procedència. També es pot referir a una petita depressió del camp, en la qual hi ha aigua.
6. Pel que fa als noms de carrer, s’han consignat els deu següents: carrer des Fang, carrer de l’Aigua, camí des Aubes, carrer des Reg, carrer des Pou d’en Bauçà, carrer des Pou Rebec, carrer des Pou Comú, carrer des Pou de sa Sínia, carrer des Pou del Lledoner i carrer des Pou de sa Torre. El carrer del Fang deu el seu nom al fet que, temps ençà, quan plovia, aquest carrer s’omplia del fang arrossegat per l’aigua provinent del carrer de l’Aigua, que alhora està devora del lloc de captació natural d’aigua conegut amb el nom de sa Goleta. D’aquests deu noms de carrer, sis

corresponen a carrers del polígon industrial de Binissalem que duen el nom dels antics pous del municipi, com una forma que les institucions locals han hagut de reconèixer el valor d'aquestes infraestructures hidràuliques. Els carrers situats al polígon industrial són els següents: carrer des Pou d'en Bauçà, carrer des Pou Rebec, carrer des Pou Comú, carrer des Pou de sa Sínia, carrer des Pou del Lledoner i carrer des Pou de sa Torre. Sobre el camí des Aubes (també camí dels Àlbers), dona nom a un sector de Binissalem plantat amb àlbers (*Populus alba*), que són arbres típicament hidròfils –edafohidròfils, caldria afegir-hi–, talment els típics pollancre (Coll i Taberner, 2008). Sobre el carrer des Reg, es tracta d'un carrer pel qual antigament hi passava un torrentó, les aigües del qual es redistribuïen i eren conduïdes a un safareig relativament proper. Igualment, per aquest carrer hi passava la síquia d'Alaró.

7. Pel que fa a les fonts, es tracta de llocs en els quals l'aigua subterrània brolla o surt a la superfície, i «s'originen quan el mantell impermeable aflora i deixa pas a l'aigua del mantell freàtic sobreposat» (Ordinas, 2001). La seva importància territorial prové del fet que la seva presència es té com un factor que ha afavorit, històricament, l'assentament humà. De fet, és comú trobar nuclis de població, i fins i tot edificacions, establerts al lloc mateix en el qual hi ha un aflorament d'aigua subterrània en forma de font. En el cas de Binissalem, s'han confirmat els següents tres noms: Fonteta de Ca n'Arabí, ses Fontanelles i Font Ufana. Aquesta última es troba situada a la vora de la depuradora de Can Figuera, i fa uns setanta anys que no raja aigua. Es tracta, a més a més, d'una font que existeix, almenys, des de l'any 1749, ja que en un document del Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Binissalem es troba la següent referència: «al camí de la Font Ufana que pratenga tapar lo dit Gelabert, sia necessari par molts moradors y terras de tinents de esta Vila» (A. M. B., sig. 37). Igualment, a un expedient judicial de 1816 hi ha un plànol de camins entre els quals es troba el «camino que va a la fuente ufana» (A. M. B., sig. 1886).
8. Pel que fa a les mines, a Binissalem s'ha pogut confirmar la denominada mina Bellveure i la mina de Can Pere Antoni. La primera, avui en desús, tenia una murtera molt grossa, avui desapareguda. El seu nom –Bellveure– denota amb tota claredat les especials característiques del lloc per contemplar unes vistes agradables. La mina de Can Pere Antoni començà com a mina d'extracció de carbó, però amb el temps va esdevenir una mina de captació d'aigua.
9. Pel que fa als pous, n'hi ha onze i duen els noms següents: pou Rebec, pou d'en Torrents, es Pouet, es Pou Bo, pou de sa Roqueta, es Pou Salat, pou Poal, pou de Can Caloges, pou de Can Nou, pou Ravell i pou Bauzà. El «pou Bauzà» apareix esmentat així, l'any 1982, a un Pla d'Obres i Serveis (A. M. B., sig. 81), i apareix relacionat amb el camí de Can Dameto. El nom «pou Ravell» apareix, per exemple, a una acta de l'Ajuntament de Binissalem, de 1849, on s'escriu: «se ha construido una pared ocupando porción de camino del Pou Ravell» (A. M. B., sig. 41). El pou Salat apareix esmentat, el 1837, a un quadern d'actes de l'Ajuntament, de la manera següent: «En cuanto al Pou Salat se decidió sellenase de piedras las acequias del camino de este pozo» (A. M. B., sig. 41). Quant al pou de Can Nou, és un pou catalogat al *Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic de la zona rústica de Binissalem*. Es tracta d'un pou situat a una finca que té l'accés principal pel camí dels Àlbers (o des Aubes), i al davant té el pou Salat. Finalment, el pou d'en Torrents també està catalogat o està molt ben documentat. Segons el catàleg esmentat, el pou figura com a pou públic en una llista de pous de l'any 1866, i l'any 1997 se'n certifica la titularitat municipal.
10. Quant a les síquies, se'n consignen tres: la síquia de Ca n'Arabí, la síquia d'Alaró i la síquia Reial (suposadament, també de Ca n'Arabí). El nom d'aquesta última prové de la zona de Ca n'Arabí des de la qual l'aigua es trobava canalitzada per la síquia del mateix nom. Es tracta d'una síquia molt antiga, que fins l'any 2017 es trobava colmatada de terra i, per tant, oculta a la vista. Recentment, gràcies als treballs d'un grup de voluntaris, part del seu traçat ha tornat a sortir a la llum, cosa que ha fet possible, un cop sanejada, apreciar-ne el valor patrimonial i, en concret, etnogràfic. Per part seva, la síquia d'Alaró és una canalització que algun dels informadors orals ha conegut amb aigua, i que, de fet, de vegades s'inundava. També hi havia un pont, que és el que de fet dona nom al carrer des Pontarró.

Possible s'iquia Reial o de Ca n'Arabí

Foto: Julio Cantos Gázquez

